УДК 371.3:811.512.154

МЫРЗАНАЕВА М. К.
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек
MYRZANAEVA M.K.
J. Balasagyn KNU, Bishkek

ЖОЖДОРДО КӨРКӨМ СТИЛДЕГИ ТЕКСТЕРДИН НЕГИЗИНДЕ МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Особенности обучения государственному языку в ВУЗах на основе художественных текстов

the peculiarities of the stale language through teaching the texts of literal style at universities

Аннотация: *макалада ЖОЖдордо студенттерди мамлекеттик тилди окутууда кврквм стилдеги текстter менен иштввнун взгвчвлуктврү талданат. Келечек муунду нравалык-эстетикалык тарбиялоодо кврквм текстtердин мааниси жана стилдик взгвчвлуктвру изилденет.*

Аннотация*: в статье анализируются особенности работы с текстами художественного стиля при обучении студентов государственному языку в ВУЗах. Исследуются стилевые особенности и значение художественных текстов в нравственно-эстетическом воспитании будущих поколений.*

Annotation: *in the article features of work with texts of literary style at training of students to the state language in high schools are analyzed. The style features and importance of artistic texts in the moral and aesthetic education of future generations are studied.*

Негизги свздвр: *кврквм стиль; текст; психологизм; кврквм чыгарма; эстетика; баалуулуктар; окутуу; кыргыз тили.*

Ключевые слова: *художественный стиль; текст; психологизм; художественное произведение; эстетика; обучение; кыргызский язык.*

Keywords: *literary style; text; psychology; literal works; aesthetics; teaching; kyrgyz language.*

XXI кылымда жаштар керкем адабий чыгармаларды окууга болгон кызыгуусу солгундап, керкем деелеттер мурдагыдай коомдо кызуу талкууларды жаратпай калганын айтып келебиз. Муну жаштар ааламдашуу процессинин активдешинен улам жаны технологиялардын: интернеттин, компьютердик программалардын енугушунен, кино, телевидение, уюлдук жана спутниктик байланыштардын таасири кучей. убакыттын аздыгы менен байланыштырышат. Убакытты туура пайдалануу - жаштарга гана эмес бардыгыбызга маанилуу. Коомдогу езгеруулер, бардык нерсенин тез жана сапаттуу бутуре коюуга умтулууга алып келип

жатканын жашырууга болбойт. Бирок турмуштан алынып, чыгармачыл адамдын эмгегинен жаралган, мезгил сыноосунан еткен, улутубуздун уюткулуу кенчи болгон керкем чыгармалардын керкем эстетикалык баалуулугун, таанып билуучулук функциясын, нравалык-тарбиялык ролун унутпообуз зарыл. Албетте, жаштарга керкем чыгарманы окууга, аны ездештурууге кеткен убакыт алардын жан дуйнесу аркылуу еткендуктен, мезгил сынына туруштук берип, тарбиялык, таанытуучулук ез жемишин берери анык. Жаштар гана эмес ар кыл куракатагы инсандар жан дуйне боштугун толуктоо учун, же турмуштагы баалугун дагы бир ирет салмактап керууде жана ааламдашуу мезгилинде ез жан дуйнесуне таяныч издегенде, же ички сезимдери тынчтык таппаганда керкем чыгармаларды окуп, терец ой жугуртууге умтулаары талашсыз.

Керкем стилдеги тексттер дуйнену керкем ацдап билуунун, образдар аркылуу керкем ой жугуртуунун бир туруне кирет. Бул стилдеги текст эстетикалык каражат катары керкем енердун бир туру. Окутуунун каражатынын бири болгон турмуш-тиричилик стилиндеги тексттер негизинен байланыш-катышты тейлеп оперативдуулукке, маалыматтуулукка ээ болсо, керкем стилдеги тексттер коммуникативдик функциядан тышкары эстетикалык функцияны да аткарат. Бул стилдеги чыгарма адамдын жан-дуйнесу менен тыгыз байланыштуу. Керкем тексттер кыргыз элинде байыртадан оозеки енугуп, чоц эпостордон макал-лакаптарга чейин чоц чеберчикте ооздон-оозго етуп айтылып келсе, Советтер Союзунун учурунда жазма турунде дуйнелук масштабдагы классикалык децгээлге жетти. Керкем чыгарманын политрасы кецири. Керкем стилдеги тексттердин эц байыртадан енугуп келе жатканын эске алсак, анын тектик, жанрдык жиктелуусу калыптанган. Ал эпика, лирика жана драма деген уч текке белунет. Алар ез кезегинде теменку жанрларга белунет.

Эпикалык чыгармалар: *эпос, жвв жомок, ацгеме, уламыш, кысса, калптар, азилдер, новелла, пoресть, роман.* **Лирикалык чыгармалар**: *казал, санат, кошок, арман ырлары, тамсил, баллада, идиллия, касыйда, сонет, рубай, арноо ырлары, поэма, романс, элегия, эпитафия.* **Драмалык чыгармалар:** *трагедия, драма, комедия.*

Бул жанрдык, тектик белуштуруу Т. Ашырбаевдин эмгегинде орун алганын жазган Т.Маразыков «Бул классификацияда информацияны туюндуруунун жалпы негиздери, жанрлары, жолдору керсетулду. Бирок ал жалпылык керкем стилдеги жеке, индивидуалдуу, табиятына кедергисин тийгизбейт. Демек, керкем стилдеги текстте жогоруда

белгиленген жалпылык менен жекеликтин гармониясы, диалектикасы болот. Ошондой болсо да, керкем стилдеги текст жеке, индивидуалдуу сапаттарга бай текст болуп саналат. Анткени ошол индивидуалдуулуктун артында адамдын ички дуйнесу, умут-тилеги, РУ^{X}У камтылган болот» [5]. Керкем чыгармаларда адамзаттык баалулуктар: жашоо, мезгил, емур, суйуу туралуу баалуулуктар, гумандуулукка, эмгекчилдикке, адепке, ынтымакка, кенендикке жана башка адамзатта болгон асыл сапаттарга ундее таланттуу адамдар жараткан керкем чыгармалар аркылуу кайрадан адамдардын езуне тартууланат. Эц мыкты жаралган керкем деелеттер мезгил сынына туруштук берип, мезгил жана мейкиндик алкагында алыска жашаганынын сыры дагы ушунда.

Беш функциональдык стилдеги тексттерди мамлекеттик тилди окутуунун каражаты катары кароодо, керкем стилге тиешелуу езгечелуктерун эске албай кою мумкун эмес. Тексттерди ЖОЖдордо мамлекеттик тилди окутуунун каражаты катары пайдалана билуу педагогикалык чеберчиликти жана тажрыйбаны талап кылат. Керкем тексттерди окуу, керкем чыгарманын тексти менен таанышып чыгуу, окулган текст боюнча ой жугуртуу, образдар системасын талдоо, кетерулген идеяны, проблеманы кере билуу, окулган чыгармадан эстетикалык рахат алуу албетте, убакытты талап кылат. Жаштарга керкем чыгармага кызыктыруу текстин окутууга кенуктуруу мектептен башталат. Себеби белгилуу адистикке окуган студент керкем чыгарманы окугандан эстетикалык рахат ала албаса, ал учун адабий чыгарманы окуу - кыйноого айланат. Ал эми кыргызча адабий чыгарманы окутаардан мурун, ал студеттин кыргыз тилди белгилуу децгээли эске алынышы зарыл.

Мамлекеттик тилди окутууда текст менен иштее дидактика-методикалык кез караштан алып Караганда (текстти окуп, тушунуу) педагогикалык теменку объективдуу факторлорго байланышаарын Y. Култаева белгилеген. [4] Алар:

«1. Тексттин мазмунунун кызыктуулугу.

2.Тексттин логика-композициялык тузулушунун тыкандыгы.

3.Тексттин кврквмдугу тил каражаттарынын орундуу колдонулушу.

4.Тексттин адрестелген чвирвгвтатыктуулугу.

5.Тексттин темасынын кызыктуулугу, конкретуулугу проблемалуулугу»

Бул факторлор мамлекетти тилди уйренуудегу жалпы тексттерди окуп, тушунууге карата изилденгенин эске алсак, беш функционалдык

стилдин бири керкем стилге дагы тузден-туз тиешелуу. Керкем стилдеги текстерди окутуунун негизги максаты студенттерге керкем чыгармалар аркылуу эстетикалык-нравалык тарбия беруу, дуйне таанымын кецейтуу, кез арашын калыптандыррууга салым кошуу. Жогорку объективдуу факторлор эске алынып, сабакта колдонула турган текстин мааниси, анын келему, окутуучу тарабынан ылайыкталат. Мектепти орус тилинде бутурген кыргыз студенттерден тузулген топторго керкем стилди окутуунун мисалында керкем текст катары Ч.Айтматовдун «Саманчынын жолу» поветиндеги Майсалбектин катын алдык. Керкем тексттин лексикалык структурасындагы сездер женекей, аудиторияга тушунуктуу болгондуктан, тексттин керкем стилдин башка функционалдык стилдерден айырмачылыгын изилдейбиз.

«Апаке, ак сутуцден айланайын апакем, - деп баштаптыр. - Мен сени кандай киши экенинди билбесем, бул катты жазбайт болчумун. Сенин акылмандыгыца, кайраньща, сенин кучуце ишенип жазып олтурам. Ошентсе да эмне деп тушундуруп, эмне деп айтууга сез табалбай, апакандай ак баракты тиктеп отурган кезим.

Акыр тубу менин кылган ишимди туура деп табарсьщ, мен ага езуме ишенгендей ишенем. Ооба, апа, сезсуз мени туура дээрсиц... Антее да, тушунсец да, журегуцдун тупкурунде мага деген айтылбаган суроон калаар: «Балам, кантип ез емуруцду езуц кыйдыц? Адамга бир гана жолу берилчу бул жарык дуйне менен кантип езуц эле коштошуп кете бердиц? Мен сени эмнеге тереп, эмнеге естуруп чоцойттум?» Ооба, апа, энесин сенин бул сурооцо тарых кийин жооп берер. Ал эми менин айтарым, согушту биз тилеп алган жокпуз, бул кептун башына келген кыйын иш, буткул адам баласына балта урган зулум куч. Биз аны менен курешпей коё албайбыз, аны учун кан тегуп, аны учун жан берип, аны кыйратып жок кылууга милдеттуубуз. Антпесек биздин адам деген атыбыз ечет. Мен согушта журуп эрдик керсетейун деп эч качан эцееген эмес элем, мен езумду эц женекей, эц бир асыл ишке - мугалимдикке даярдап жургем. Заманым ушул экен, балдарды тамга таанытып окутуунун ордуна, курал кармап жоокер болдум. Ал менин айыбым эмес.

Мына азыр мектепте окуучу жаштарга менин биринчи жана эц акыркы берип кетер сабагым ушул, аларга окутуп кеткен билимим да ушул. Буга мен турмуштан алып чыккан баардык билимимди, бардык дилимди жумшайм.

Бир саттан кийин мен мекеним тапшырган ишке барып, кайра кайтпаймын. Душманымдын талылуу жерине барып, аны кыйратып

езум да жок болом. Мекен учун, эл Y4Y^{Н}> жециш учун, дуйненун бардык жакшылыгы учун. •

Бул менин акыркы катым, акыркы калем шилтешим, акыркы сезум. Апа, миц бир эки апа десем да, кадырына жетер жетер белем, тушунгун: бул жен эле елуп беруу эмес, бул жен эле жан кечтилик эмес, бул емур суруунун эц бир эбегейсиз туру. Кулакка балким жат угулса да, бул жашоо учун болгон елум. Мен ез ыктыярым менен ушуну туура таптым. Мен эч кандай кылчактаган жерим жок. Мекеним ушул ишти мага ишенип тапшырганы учун сыймыктанам!

Мени жоктобо, апа. Менин артымда туягы калган жок дебе. Дуйнеде мындан нары согуш болбосо, жацыдан терелген баланын ыцаалаганы - ошол мен, бой жеткен кыздардын жоодураган кездеру -ошол мен, бутакта кегерген жалбырак - ошол мен, талаада ену чыккан эгин - ошол мен, балдарга биринчи уйреткен «А» тамгасы - ошол мен, ошонун баары мен, мен деп билип жургун, апа!

Ыйлаба, апа, эч ким ыйлабасын. Мындай елум учун эч ким ыйлабасын. Кош тубелукке кайыр кош!.. Кош, карааныцдан айланайын, Ала-Тоо!

Сенин мугалим уулуц - лейтенант Майсалбек Субанкулов.

Фронт. 9-март 1943-ж. тунку саат - 12.» Майсалбектин сездеру чыгармадагы буткул трагедияны, кетеруцку пафосту, психологизмди, кайратмандыкты, берилгендикти, мекенге, энеге болгон чексиз суйууну тулку боюна сыйдырып турат. Керкем текст менен иштееде бул чыгарманын жалпы сюжети менен студенттер мектептен тааныш.

Бул повесттин негизинде керкем фильм да тартылган, ал эми 1, 2-курстун студенттери Арген Омуралиев атындагы Бишкек шаардык драма театрынан казак эл артисти Бекбулат Пармановдун режиссерлугунда «Саманчынын жолу» повестинин негизинде «Эсимде» аттуу драманы керуп келишкенин эске алсак, айрым группалар ТАбдумомунов атындагы Кыргыз Улуттуке Академиялык драма театрында болгон Марат Козукеевдин «Сamанaнчынын жолу» спектаклинин премьерасын керун келген аудиториядагы студенттер керкем тексттин жалпы мазмунунун драмалык сценадан да билишет. Ч.Айтматов адамзат алдындагы дуйнелук масштабдагы глобалдуу «канткенде адам улуу адам болот» ендуу мезгилдин татаал, кейгейлуу маселелерди камтыйт. Ал чыгармаларында каармандардын «жан диалектикасын», мунезун, ички дуйнесун, индивидуалдык езгечелугун, инсандык касиет сапаттарын алардын

суйлее речи, монологу аркылуу чеберчикте тузе билуусу жазуучунун негизги ыкмаларынан. Керкем деелет адамдын ички дуйнесу аркылуу анын эмоциясын, ой-туюмун, мунезун, кыялын, баалуулуктарын езгертуучу кучке ээ. Америкалык Голди Бланкофф Чынгыз Айтматовдун чыгармаларын окуп, ал чыгармалардын таасири менен орус тилин уйренуп, орус тили жана адабияты боюнча проофессор болгон. «1960-жылдары «Саманчынын жолун» окуганымда, - дейт ал, - ички жан - дуйнемде жер титиреe болуп етту. Мунун баары чындык да. Элдер ушунчалык кыйналышты. Согуш болгон жерде бардык элдер кыйналышат, бирок бул чындыкты ушунчалык туура, таасирдуу суреттее бардыгына берилген эмес. ...Жашоо керек, жакшы жашоо керек, биз эмнеге жашаганыбызды билишибиз керек. Бул чыгарма кантип жашоо керектигин уйретуп турат. Биз бугун барбыз, а эртец...» Керкем тексттин уникалдуулугу бул образдар аркылуу чындыкты таасирдуу бере алгандыгы жана ал аркылуу адам тагдырына езгертуу киргизе алгандыгында.

Жогорку тексти окугандан кийин **керкем стилге тиешелуу езгечелуктерду** студеттер менен бирге табуу женил. Демек, алар теменкулер:

- керкем стилдеги тексттин кайталангыс жана уникалдуу;
- жалпыга тиешелуу проблеманы кетерсе да, жеке, индивидуалдуу сапаттарга бай;
- турмуш чындыгын керкем чагылдырат;
- психологизм кучтуу;
- идеялык-эстетикалык сапатка ээ;
- автордун турмушка карата позитивдуу же негативдуу кез карашы чагылдырылат;

белгилуу сюжеттик-композициялык тузулушке, каармандар системасына жана идеялык-тематикалык тузулушке ээ;

- жалпы проблеманы жеке, конкретуу образдар аркылуу ачып беруу мумкунчулугуне ээ;
- белгилуу коомдогу адабий процесстин тарыхый жолунан кабар берет;
- элдин умут-тилеги чагылдырылып, дуйнеге болгон кез караштыкалыптандырып, адамдык асы л сапаттарды баалай билууге, гумандуулукка, чынчылдыкка, адеп-аклахка тарбиялайт;
- маданият, психология, тарых, эстерика, этика, тарых, укук таануу менен байланышат;

- тилдик каражаттардын бардык түрлөрү кездешет: өтмө маанидеги сөздөр, синонимдер, антонимдер, фразеологизмдер, диалект сөздөр ж.б.
- башка функционалдык стилдерден кескин айырмаланат.

Көркөм чыгармадан үзүндүнү окуп, текст боюнча көркөм стилдин өзгөчөлүктөрүн студенттер менен бирге аныктагандан кийин, студенттерге төмөнкүдөй теманын биринде дилбаян (студенттин өзүнүн чыгармасын) жазып келүүгө тапшырма берүүгө болот.

1. Согуш – адамзатыттын тагдырын кыйратуучу зулум күч.
2. Жаштар – ар дайым өз заманын патриоттору болуп келген.
3. Мекендин баасы ченелгис.
4. Көркөм сөз өнөрүнүн жаратмандык ролу.
5. Ч.Айтматов - аалам жаңырткан калемгер.
6. Аталардын эрдиги – биздин жаркын келечегибиз.

Адабияттар

1. Айтматов.Ч. Чыгармалар жыйнагы: 2-том, -Б.:2008.
2. Аширбаев Т.Кыргыз тилинин стилистикасы. Функционалдык стилдер.Б.,2004
3. Гюббенет И.В. Основы филологической интерпретации литературно художественного текста. Изд.МГУ,1991.
4. Култаева Ү.Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. –Б.: 2003.
5. Маразыков Т.С. Экстралингвистикалык факторлордун тексттеги интеграциясы –Б.:2005.
6. О.Н. Шириков, Т.Н.Иванова, Р.А. Идрисов, Д.А.Ялтаев, С.Н. Кодыбайкин. Опыт организации патриотического воспитания в классическом университете. Высшее образование в России. 2014, №11.